

Релігійне підґрунття лібералізму

Лібералізм зобов'язаний своїм виникненням сукупності різноманітних чинників. Проводиться думка, що саме християнство спричинило вихід лібералізму на арену європейського політичного дискурсу. Євангельські цінності – свобода, рівність, братерство – стали засадничими принципами лібералізму як ідеологічної доктрини сучасності.

Ключові слова: лібералізм, християнство, свобода, рівність, демократія.

Поширеність ідей лібералізму в сучасному політичному просторі актуалізує проблему виявлення їх витоків. У ліберальному дискурсі – що відображено в працях багатьох теоретиків (І.Валлерстайн, Дж.Грей, Д.Боуз, Дж.Локк, К.Манхейм, Л. фон Мізес, А.Сміт, Ф.Фукуяма, Ф.А. фон Хайек та ін.) – співіснують різні точки зору на вказану проблему, зокрема, вважається, що саме християнство дало могутній імпульс ідеям, які в майбутньому детермінували появу лібералізму.

Мета статті полягає у виявленні засадничих християнських принципів, які сприяли оформленню концептуального каркасу ліберального дискурсу.

Релігійні витoki ідей лібералізму пов'язані насамперед із християнством. Як зазначав Д.Боуз, до розвою свободи призвели два основних напрямки західного мислення – грецький та іудейсько-християнський [14, с.16].

Християнське коріння лібералізму виявити неважко, якщо пригадати середньовічні дискусії щодо триєдності Бога, які згодом переросли у філософську проблему універсалій. Якщо реалізм – результат природної схильності людей до пошуку спільного в різних об'єктах, до пошуку того, що поєднує людей, то номіналізм – результат протилежної тенденції: природної схильності до пошуку в людях того, що їх відрізняє одне від одного. Саме реалізм призвів до появи в майбутньому такого явища як соціалізм, вважав Г.Тард, а номіналізм став батьком лібералізму, для якого унікальність індивіда – на передньому плані [10, с.7].

Християнські корені лібералізму можна виявити ще глибше. Для лібералізму поняття свободи є домінуючим. Стосовно ідеї свободи у посланні апостола Павла до Галатів зазначено: «Христос нас визволив на те, щоб ми були свободні» [3, Гал.5.1]. Крім того, у цьому посланні апостолом Павлом використовується така форма звертання: «Ви бо, брати, покликані до свободи» [3, Гал.5.13]. Відповідно, ідеї свободи, яка згодом стала фундаментальною категорією лібералізму, надається вельми вагоме місце у євангельських текстах.

Свобода, рівність і братерство – основоположні категорії лібералізму – не що інше як «євангельські цінності». Постулювання ідеї рівності знаходимо в посланні апостола Павла до Римлян: «Немає бо різниці між юдеєм і між греком; бо той самий Господь усіх, багатий для всіх, хто його призиває» [3, Рим.10.12]. У цьому контексті розвиток сучасної політики, яка базується на ліберально-демократичних цінностях, можна представити як своєрідну секуляризацію «євангельських цінностей». Для християнства, як світової релігії, на відміну від іудаїзму (як національної релігії) не мала значення відмінність між етнічною приналежністю віруючих, оскільки перед Богом усі рівні. «В деяких аспектах християнство видається природним союзником демократії, бо ж проголошує, що кожен індивід незалежно від статі, національності й соціального становища є улюбленим дитям Божим» [4, с.9]. Ідея рівності всіх громадян у державі, невідчужуваності їхніх прав та свобод від народження стала своєрідною секуляризацією означеної християнської ідеї, перетворившись у наріжний камінь ліберального дискурсу.

Своєрідною проєкцією християнства виступають також ідеї правового лібералізму. Всі люди, згідно з положеннями християнства, є гріховними від народження. Саме звідси витікає світський принцип розподілу влади. Адже, якщо всі люди гріховні, то зосереджувати владу в одних руках недопустимо: безмежна влада, надана одній гріховній людині може призвести до небачених викривлень в управлінні. Лише роз-

поділ влади між різними – нехай і гріховними – суб'єктами здатний урівноважувати негативні наслідки владного правління.

Християнські корені лібералізму виявляються також у тому, що лібералізм, як і християнство, «визнає норми та встановлює межі свободи і прав однієї людини чіткими, а не розмитими межами прав і свобод іншої людини» [13]. Мається на увазі та обставина, що в християнстві свобода індивіда обмежується заповідями («не убий», «не кради» тощо), що, врешті, сприяє зростанню відповідальності перед собою та іншими. Світська (ліберальна) проекція цього християнського принципу передбачає обмеження свободи не етичними заповідями, а положеннями законів, стимулюючи таким чином відповідальне ставлення індивіда як до своєї особистості, так і до оточуючих його людей.

Витоки такої базової ідеї ліберального дискурсу як відповідальність теж можна виявити у християнстві. Так, проблемі відповідальності присвячується окремий підрозділ Книги пророка Єзекиїла у Біблії, де, зокрема, зазначається, що «Син за провину батькову не буде відповідати, батько за провину сина не буде відповідати» [3, Єз. 18.20]. Тобто, відповідальність стає особистою.

Певні витoki ідеї раціоналізму, коли пріоритетно вважається та людська діяльність, яка заснована на раціонально осмислених стратегіях, теж можна виявити у євангельських текстах. У посланні апостола Павла до Галатів, який протиставляє «дух» та «тіло», вивисуючи духовне над тілесним, зазначено: «Духом ходіте», тобто – як вказано у примітках, що тлумачать це біблійне положення – «розумом керуйтеся» [3, Гал. 5.16]. Врешті, цей заклик, оформившись в ідею раціоналізму, став основоположним постулатом ліберального дискурсу.

У цьому ж посланні зі сферами духовного та тілесного співвіднесені різні людські якості. Зі сферою духовного співвідносяться: «любов, радість, мир, довготерпіння, лагідність, доброта, вірність, тишість, здержливість» [3, Гал. 5.22–23]. Зі сферою тілесного – «розпуста, нечистота, розгнuzданість, ідолослужба, чари, воронування, свари, заздрість, гнів, суперечки, незгоди, ересі, зависті, пияцтво, гульня» [3, Гал. 5.19–21]. Якщо стосовно якостей духовної сфери спостерігається заклик їх дотримуватися, то з якостями, що зумовлюються тілесною сферою, слід боротися та уникати їх. Власне кажучи, цей перелік людських якостей наведено у Біблії для того, щоб християнин, керуючись розумом, умів відрізнити духовні бажання від тілесних. Сьогодні ідея раціоналізму, згідно з якою пріоритетність розуму в експлікації суспільно-політичної діяльності не підлягає сумніву, є однією з базових для всього ліберального дискурсу.

Крім того, такі духовні якості як мир, довготерпіння, лагідність, доброта, що виділені в Біблії в якості пріоритетних для християнина, врешті стали основою концепції толерантності, яка сьогодні стійко асоціюється з ліберальною теорією.

Слід також зазначити, що поява ідеї прогресу, яка зіграла вагомую роль у становленні лібералізму та отримала свій розвиток у філософії Нового часу, детермінована, з однієї сторони, християнською концепцією часу, а з іншої – християнською ідеєю передбачення. Ставлення до часу в європейській культурі, будучи детермінованим християнською парадигмою темпоральності, виступає своєрідною секуляризацією релігійно оформленого сприйняття есхатологічного часу. Християнська культура – це культура лінійної теорії часу, що призвела до його сприйняття як послідовності минулого, теперішнього та майбутнього, тобто, як ріки плинності часу з його окремими моментами. Як зазначав П.Штомпка, «лінійне бачення часу починається з християнства, з ідеї майбутньої відплати і спасіння, до якого неухильно наближається все людство» [12, с. 75]. Відповідно, сприйняття часу як лінійної послідовності стало фактично культурним відкриттям християнства. Соціокультурні умови в християнській європейській культурі зумовлювали сприйняття часу людиною як звичайної тривалості, націленої лише на майбутнє. Це було зумовлено есхатологічною концепцією, у контексті якої істинним християнам слід очікувати другого пришествя Ісуса Христа, звряючи всі свої чинки з біблійними заповідями та проєктуючи їх наслідки у віддалене майбуття. Таким чином, ідея «Стріли часу», спрямованої від минулого через теперішнє до майбуття («від початку до кінця») стала своєрідним прототипом ідеї прогресу.

Власне кажучи, джерелом ідеї прогресу стала ще іудейська релігійна традиція, де було експліковано образ пророків, для яких історія видавалася священним, визначеним наперед процесом, що цілком узгоджується із божественним провидінням. Історія людства певним чином «розкривається» у земних подіях, демонструючи поступальний

хід до майбутнього «вічного царства» чи раю. Знаки історії піддаються осягненню лише окремим особистостям – пророкам, які здатні їх «прочитувати» та передбачати подальший розвиток подій. Ці ідеї, будучи прийнятими християнською традицією, також сприяли становленню ідеї прогресу як «секуляризованої версії християнської віри в передбачення» [12, с.46].

Згадаємо про ще один – вельми важливий – внесок християнства у ліберальний дискурс. Відправною точкою для всього лібералізму є наявність індивідуальності, тобто цінність окремої особистості, її унікальності. У цьому контексті необхідно враховувати, що саме завдяки християнству проблема унікальності окремого індивіда стала ключовою не лише для лібералізму, але й для інших сфер суспільного життя. Як зазначав М.Фуше, в епоху Нового часу настійно оголошується «примат індивіда над соціальною групою (остання знаходиться на службі у першого), який знаходить свою легітимність в євангелічному індивідуалізмі, що з'явився всупереч посередницькій волі церкви, берегині єдності біблійних текстів, і за підтримки Реформації та римського права від Юстиніана до Наполеона» [11, с.50].

Християнство певним чином сприяло появі ідеї рівності та невідчужуваності природних прав індивіда. Так, на думку А. Бергсона, ретельний аналіз текстів Платона може призвести до певних висновків щодо того, що всім людям притаманна одна і та ж сама сутність. Адже від Ідеї людини, яку Платон включає в надчуттєві Ідеї, лише один крок до розуміння, що всі люди володіють рівною цінністю. Лише один крок слід було здійснити до ідеї, що спільність сутності наділяє людей однаковими основними правами. Втім, в тогочасну епоху цього кроку так і не було здійснено. Врешті, необхідно було «дочекатися християнства, щоб ідея всезагального братства, яка включає в себе рівність прав та недоторканність особистості, стала діючою» [1, с.82–83].

Важливу роль у появі ключових принципів лібералізму, зокрема, ідеї плюралізму, відіграли також вимоги свободи віросповідання, які були детерміновані ще Реформацією і такою християнською течією як протестантизм [5].

Власне кажучи, християнство стало основою європейської цивілізації. Як зазначав у цьому контексті Е.Берк, європейська цивілізація покоїлась на двох принципах: «дух благородства і дух релігії» [2, с.154]. Розвитку цих ідей, на його думку, сприяла освіченість європейців, їх устремління до здобуття знань.

У цілому, цивілізаційна єдність Європи ґрунтується на складному синтезі між «греко-римською античною спадщиною, християнським світоглядом та інноваціями Відродження, Реформації й Просвітництва. При цьому вирішальну роль у виникненні європейської культурної ідентичності відіграло християнство та ідеї гуманізму» [8, с.20–21]. Цікавим є той факт, що появу терміну «європейці» (що з'явився значно пізніше, ніж термін «Європа»), який приписують гуманістів папі Пію II (1458–1464 рр.), теж пов'язують з християнством. Після падіння Візантії папа Пій II, звертаючись до християн з метою здійснення запізнилої спроби їхнього об'єднання у боротьбі проти Османської імперії, використовує поняття «європейці» [11, с.31]. Тобто, у тогочасній Європі спостерігалось ототожнення термінів «європейці» та «християни».

На думку М.Фуше, одна з причин виникнення та розповсюдження капіталізму до XVI ст. «пов'язана з доктриною поділу світської та духовної влади, політики і релігії, держави та церкви» [11, с.50]. В окресленому контексті зазначимо, що оригінальність всієї політичної історії Європи напругу пов'язана з християнством. Широке поширення цієї думки, як і наявність достатньої аргументації на її користь, не залишають місця для сумнівів щодо кореляції християнських та політичних поглядів у європейській культурі [7, с.10]. Релігія і політика – різні виміри реальності, що зовсім не означає їхнього взаємного неприйняття. Якщо ідеї Бога, людини та їхнього зв'язку окреслюють центральну проблематику релігії, то в центрі політики – проблеми пошуку правильного земного життя людини і суспільства, позбавлення від тягара страждань, що переслідують людське життя тощо. Певна спільність проблематики демонструє неможливість незалежного існування двох вельми важливих сфер людського буття – релігії та політики. В цьому контексті видається цілком реальною та можливою ідея щодо взаємного впливу як релігії на політику, так і політики на релігію.

Як зазначав В.Поссенті, християнство, як релігія історична та суспільна, здатне формувати соціальне життя та видозмінювати земні відносини, залишаючись при цьому незалежним від них [9, с.93]. Критерії лібералізму, багато в чому співпадаючи з критеріями демократії, не суперечать християнству (достойнство людини, її права

та обов'язки, суспільні інститути, необхідні для їхнього захисту, благополуччя нації та окремого індивіда, солідарність, взаємозв'язок, праця як суспільне служіння, особистість у суспільстві, моральний закон як фундамент суспільного устрою тощо). Витоки демократичних цінностей та принципів демократичного правління можна виявити у християнській філософії (закон універсальної любові, виховна пропаганда християнства, основні життєві цінності, створення відкритого суспільства тощо) [9, с.95]. Демократія та лібералізм народились і розвивались на Заході, в країнах давньої християнської традиції, їхній світський гуманізм базується на засадах християнських цінностей.

Слід зважати на те, що «різне тлумачення релігійного вчення може привести до майже діаметрально протилежних висновків» [6, с.132]. Якщо розглядати людину як Божє творіння, що створене за образом і подобою Творця, можна дійти висновку про унікальність особистості, про виправдання її зосередженості на власному «Я». Звідси – один крок до аргументів на користь ідей лібералізму. Але якщо зазначити, що й інші люди теж створені за образом і подобою Бога, можна прийти до ідеї рівності всіх перед Всевишнім. Більш того, «враховуючи такі заповіді, як «люблю свого ближнього, як самого себе», «усе, чого тільки бажаєте щоб чинили вам люди, те саме чиніть і ви їм», людину можна розглядати лише як частинку людської спільноти» [6, с.132]. Звідси – лише один крок до пріоритетних ідеалів соціалізму: суспільною власністю та громадського життя. Тобто, обговорюючи проблему релігійних витоків лібералізму, слід зважати, що деякі засадничі ідеї соціалізму також започатковані у християнстві.

Згодом структурована єдність християнства розколюється на уламки внаслідок втілення в життя принципу «державні інтереси», який, проголошуючись від імені свобод держави, врешті призвів до появи національних держав, а з ними – гуманізму, свободи та науки [11, с.49].

Крім того, в епоху Нового часу процеси десакралізації сприяли виходу на арену суспільно-політичного буття політичних ідеологій, які у боротьбі за володіння суспільною свідомістю певним чином витіснили християнство з його пріоритетних позицій. Епоха Нового часу ознаменувалась актуалізацією ідеологічної проблематики ще й внаслідок протиріч розвитку капіталізму, становлення якого супроводжувалося загостреннями в соціально-політичних відносинах. Домінування ідеологічної проблематики в цьому контексті було викликано необхідністю обґрунтування тієї чи іншої політичної доктрини задля задоволення амбіцій щодо претензій на політичне лідерство у владі. Слід також зауважити, що фокусування уваги на ідеологічній проблематиці посилюється найчастіше в переломні періоди, що викликає необхідністю чіткого означення напрямку суспільного розвитку. Відхід християнства з пріоритетних позицій певним чином спровокував популярність ідей соціалізму, окремі апологети якого виступали проти «релігійного поневолення» мас. Це призвело до певного превалювання колективістських концепцій, в яких роль індивіда зводилася до представника окремої спільноти.

Вагомому значення набували ідеї християнства у формуванні суспільств західного типу. Так, на думку П.Штомпки, «християнське суспільство західного типу забезпечило в подальшому базу, з якої «стартувало» те, що ми будемо називати системою сучасних суспільств у «чистому вигляді»» [12, с.162]. У цьому контексті основними характеристиками сучасності стали наступні параметри: 1) диференціація всіх підсистем; 2) домінуюча роль економіки з масовим виробництвом та бюрократичним апаратом; 3) розвиток правової системи; 4) стратифікація, що заснована на критерії успіху; 5) розширення деперсоніфікованої та складної мережі соціальних взаємодій.

В окресленому контексті, можна зробити певні узагальнення стосовно України. Зважаючи, з однієї сторони, на християнську специфіку релігійної культури України, а, з іншої, на християнські корені лібералізму, ця ідеологія здатна органічно вписатися в українську політичну культуру.

У цілому, християнство стало одним із домінантних чинників виходу лібералізму на арену європейського політичного дискурсу. Свобода, рівність і братерство – основоположні категорії лібералізму – не що інше як «євангельські цінності». У християнстві свобода індивіда обмежується заповідями. Світська (ліберальна) проекція цього християнського принципу передбачає обмеження свободи положеннями законів, а не етичними заповідями. Своєрідною проекцією християнства виступають також ідеї правового лібералізму, ідеї раціоналізму тощо.

Християнські корені лібералізму виявляються також у тому, що ідея прогресу, яка згодом отримала свій розвиток у філософському дискурсі, пов'язана з темпоральними установками європейців, що детерміновані християнською есхатологічною концепцією. Проблематика індивідуалізму – базова для всіх інтерпретацій лібералізму – також бере свій початок в євангелічному індивідуалізмі християнства.

Список використаних джерел

1. Бергсон А. Два источника морали и религии / Анри Бергсон; [пер. с фр. А.Б. Гофмана]. – М.: «Канон», 1994. – 383 с.
2. Бёрк Э. Размышления о революции во Франции и о прениях в некоторых лондонских обществах касательно сего события, содержащиеся в письме, предполагавшемся быть отправленным некоему благородному господину в Париж / Эдмунд Бёрк; [пер. с англ. С.Векслер]. – London: Overseas Publications Interchange Ltd, 1992. – 411 с.
3. Біблія або Святе письмо Старого та Нового завіту (повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, арамейськими та грецькими текстами). – United Bible Societies : Ukrainian Bible 63 DC, 1991. – 1391 с.
4. Болл Т. Демократичний ідеал: історія становлення / Теренс Болл, Річард Деггер; [пер. з англ. П.Таращука] // Демократія: антологія; [упоряд. О.Проценко]. – К.: Смолоскип, 2005. – XXVIII. – 1108 с. – (Політичні цінності; вип. 1). – С.3–24.
5. Вебер М. Избранные произведения / Макс Вебер; [пер. с нем.; / сост., общ. ред. Ю.Н. Давыдова]. – М.: Прогресс, 1990. – 808 с.
6. Гаврилишин Б. Дороговкази в майбутнє. До ефективніших суспільств. Доповідь Римському клубові / Богдан Гаврилишин; [пер. з англ. Л.Л. Лещенко]. – К.: Основи, 1993. – 238 с.
7. Манан П. Інтелектуальна історія лібералізму / П'єр Манан; [пер. з фр.]. – К.: Дух і літера, 2005. – 216 с.
8. Посельський В. Європейський Союз: інституційні основи європейської інтеграції / В.Посельський. – К.: Смолоскип, 2002. – 168 с.
9. Поссенти В. Демократия и христианство / В.Поссенти // Вопросы философии. – 1996. – №7. – С.92–102.
10. Тард Ж. Законы подражания. (Les lois de l'imitation) / Ж.Тард; [переводъ съ французскаго]. – С.–Петербургъ: Изданіе Ф.Павленкова, 1892. – 372 с.
11. Фуше М. Европейская республика. Исторические и географические контуры / Мишель Фуше; [пер. с фр. В.П. Серебренникова и Т.Н. Серебренниковой]. – М.: Международные отношения, 1999. – 168 с.
12. Штомпка П. Социология социальных изменений / Петр Штомпка; [пер. с англ.]. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 415 с.
13. Шульга С. СМІ: о совместимости христианских и либеральных идей [Електронний ресурс] / Светлана Шульга. – Режим доступу: <http://news.invictory.org/issue13662.html>.
14. Boaz D. Liberalismus v teorii a politice [Електронний ресурс] / David Boaz; [překlad z angl.]. – Praha: Liberální institut, 2002. – 461 s. – Режим доступу: http://www.libinst.cz/etexts/boaz_liberalismus.pdf.

Куц Г.М. Религиозные основания либерализма

Либерализм обязан своим возникновением совокупности различных факторов. Проводится мысль, что именно христианство детерминировало выход либерализма на арену европейского политического дискурса. Евангельские ценности – свобода, равенство, братство – стали основоположными принципами либерализма как идеологической доктрины современности.

Ключевые слова: либерализм, христианство, свобода, равенство, демократия.

Kuts, G.M. Religious grounds of liberalism

Liberalism owes its origin the whole set of various factors. The thought that namely Christianity determined the appearing of the European political discourse area is set. The Gospel values – freedom, equality and brotherhood became the ground principles of the liberalism as an ideologic doctrine of the modernity.

Key words: liberalism, Christianity, freedom, equality, democracy.